

भक्ती चळवळीचा समाजावरील प्रभाव

प्रा. रेवणसिध्द रामभाऊ बेरुनगीकर

दयानंद कला व शास्त्र महाविद्यालय, सोलापूर.

सारांश :- मध्ययुगीन भारतातील समाजजीवनामध्ये भक्तीपरंपरेचे एक वैशिष्ट्यपूर्ण महत्त्व आहे. भारताच्या निरनिराळ्या प्रदेशांमध्ये ही परंपरा निर्माण झाली. यासंबंधीचा माहिती आपण या लेखात घेणार आहोत. भक्ती चळवळीमुळे समाजजीवनावर झालेले बदल.

प्रस्तावना-

दक्षिण भारतामध्ये नायनार आणि अळवार या भक्ती चळवळी उदयास आल्या. नायनार हे शिवभक्त होते. अळवार हे विष्णुभक्त होते. या भक्ती चळवळीमध्ये समाजातील सर्व स्तरांमधील लोक सहभागी झालेले होते. ईश्वरप्रेम, माणुसकी, भूतदया, करुणा इत्यादी मुल्यांसंबंधीची शिकवण त्यांनी दिली. दक्षिण भारतात रामानुज आणि इतर आचार्यांनी भक्ती चळवळीचा पाया भक्कम केला. ईश्वर सर्वांसाठी आहे, ईश्वर भेदभाव करत नाही, असे त्यांनी सांगितले. उत्तर भारतातही. रामानुजांच्या शिकवणुकीचा मोठा प्रभाव पडला.

उत्तर भारतात भक्ती चळवळीचा महत्त्व संत रामानंद यांनी सांगितले. त्यांचे शिष्य संत कबीर हे होत. त्यांनी तीर्थक्षेत्र, वृत्ते, मूर्तीपूजा यांना महत्त्व दिले नाही. संत कबीरांनी सत्यालाच ईश्वर मानले. सर्व मानव एक आहेत. राम आणि रहीम वेगळे नाहीत अशी शिकवण त्यांनी दिली. त्यांनी जातीभेद, पंथभेद, धर्मभेद हिंदू-मुस्लिमांचे ऐक्य साधायचे होते.

संत कबीर

बंगालमध्ये चैतन्य महाप्रभू यांनी कृष्णभक्तीचे महत्त्व सांगितले. त्यांनी भारतभरभ्रमण केले. हरिनाम संकीर्तनाचा उपदेश केला. त्यांच्या उपदेशामुळे लोक जाती, पंथांची बंधने ओलांडून भक्ती

चळवळीत सहभागी झाले. चैतन्य महाप्रभूच्या प्रभावाने शंकरराव यांनी

आसाममध्ये कृष्णभक्तीचा प्रसार केला. गुजरातमधील संत नरसी मेहता हे प्रसिद्ध वैष्णव संत होऊन गेले. ते निस्सीम कृष्णभक्त होते. त्यांनी समतेचा संदेश दिला त्यांनी भक्तीपर विपुल काव्यरचना केलेल्या आहेत. त्यांना गुजराती भाषेचे आदय कवी मानतात.

संत मीराबाईंनी कृष्णभक्तीचा महिमा सांगितला. त्या. मेवाडच्या राजघराण्यातील होत्या. राजघराण्यातील सुखांचा त्याग करून कृष्णभक्तीत त्या तल्लीन झाल्या. राज्यस्थानी व गुजराती भाषेमध्ये त्यांनी भक्तिरचना केल्या त्यांनी भक्तिगीते भक्ती, सहिष्णुता व मानवतेचा संदेश देणारी आहेत. आजही त्यांच्या रचना लोकप्रिय आहेत. हिंदी साहित्यातील महाकवी विषय आहे. संत

तुलसीदासांच्या 'रामचरितमानस' या ग्रंथात रामभक्तीचा सुंदर अविष्कार झालेला आढळते पंडितांच्या कर्मठपणावर त्यांनी टीका केली.

कर्नाटकात बसवेश्वरांनी वीरशैव पंथ संघटित केला. जातीभेदाविरुद्ध भूमिका घेतली. श्रमाच्या प्रतिष्ठेचे महत्त्व सांगितले. आपल्या चळवळीमध्ये स्त्रियांनाही सहभागी करून घेतले.

आपली शिकवण लोकभाषेमध्ये म्हणजे कन्नड भाषेमध्ये दिली.साधे आणि निर्मळ जीवन जगावे, असा त्यांचा संदेश होता.त्यांच्या कार्याचा समाजावर मोठा परिणाम झाला.कर्नाटकमध्ये

संत बसवेश्वर

पुरंदरदास हे एक थोर संत होऊन गेले.त्यांनी कन्नड भाषेत अनेक भक्तीकवने रचली.आजही ती लोकप्रिय आहेत.महाराष्ट्रातील भक्तीपरंपरेसंबंधीची माहिती आपण पुढे घेणार आहोत.

गुरुनानकः

गुरुनानक यांनी विविध तीर्थक्षेत्रांनी भेटी दिल्या.ते मक्केलाही गेले होते.भक्तीभावना सगळीकडे सारखीच आहे.ही गोष्ट त्यांच्या लक्षात आली.सर्वांशी सारखेपणाने वागावे,अशी त्यांची शिकवण होती. हिंदू आणि मुस्लिम यांचे ऐक्य साधावे,यासाठी त्यांनी उपदेश केला. शुद्ध आचरणानेच त्याची प्राप्ती होते, असे त्यांनी सांगितले.स्त्रियांना त्यांनी आदराचे स्थान दिले.

गुरुनानकांच्या उपदेशाने अनेक लोक प्रभावित झाले.त्यांच्या शिष्यांची संख्या दिवसेंदिवस

वाढतगेली.त्यांनी आपल्या शिष्यांना जो उपदेश केला तो एका ग्रंथात संग्रहीत केलेला आहे.त्याला 'आदिग्रंथ' असे म्हणतात.गुरुनानकांच्या अनुयायांना शिष्य म्हणजे 'शीख' असे म्हणतात.'आदिग्रंथ' म्हणजेच 'ग्रंथसाहिब' हा शिखांचा पवित्र ग्रंथ आहे. या ग्रंथामध्ये संत नामदेव, चैतन्य महाप्रभू आणि संत कबीर यांच्या रचनांचा समावेश आहे. गुरुनानकांनंतर शिखांचे नऊ गुरु झाले. गुरुगोविंदसिंग हे शिखांचे दहावे गुरु. सर्व शीख 'ग्रंथसाहिब' या धर्मग्रंथालाच गुरु मानून त्याचे पठण करतात.

सुफी पंथः

सुफी पंथ हा मुळचा इराणमधला. परमेश्वर प्रेममय आहे आणि प्रेम व भक्ती या मार्गांनीच त्यांच्यापर्यंत पोहचता येते, अशी सुफी साधूंची श्रद्धा होती. हे साधू अत्यंत साधेपणाने राहत. सर्व प्राणीमात्रांवर प्रेम साधूंची श्रद्धा होती. हे साधू अत्यंत साधेपणाने राहत. सर्व प्रणिमात्रांवर प्रेम करावे, परमेश्वराचे चिंतन करावे, साधेपणाने राहवे, अशी त्यांची शिकवण होती. भारतात आलेल्या सुफी संतांपैकी खवाजा मोइनुद्दीन चिश्ती हे एक विख्यात तत्त्वज्ञ होते. त्यांच्याप्रमाणेच शेख निझाममुद्दीन अवलिया हे एक थोर सुफी संत होते. सुफी संतांच्या उपदेशाचा परिणाम जसा मुसलमान समाजावर झाला, तसाच तो हिंदू समाजावरही झाला. हे समाज जवळ येण्यास फार मोठा हातभार लागला.

संतानी सांगितलेला भक्तिमार्ग सर्वसामान्यांना आचरण्यास सोपा होता. सर्व स्त्री-पुरुषांना भक्तीचळवळीमध्ये प्रवेश होता. संतांनी आपले विचार लोकभाषेतून मांडले. सर्वसामान्य लोकांना ते अधिक जवळचे वाटले. भारतीय संस्कृतीची जी जडणघडण झाली आहे. तिच्यामध्ये भक्तिमार्गाचा फार मोठा वाटा आहे.

संदर्भः

१). History : Indian Freedom Struggle (1857-1947).
National Informatics Centre (NIC). 2007-10-03

रोजी पाहिले. “And by **1856**, the British conquest and its authority were firmly established.”

२). The Vision of Kabir: Love poems of a **15th** Century Weaver, (**1984**) Alpha & Omega, page **48** ASIN **B000ILEY3U**.

३). Kabir Encyclopædia Britannica (**2015**) Accessed: July **27, 2015**

४). Rambhadracharya, Swami (December **2010**). Sushil, Surendra Sharma, ed. "श्रीरामचरितमानस में वृत्त मर्यादा" [Prosodic propriety in Ramcharitmanas]. Shri Tulsi Peeth Saurabh (in Hindi) (Ghaziabad, Uttar Pradesh, India: Shri Tulsi Peeth Seva Nyas) **14 (7): 15-25**.

5). Misra, Ramaprasada (**1973**). विश्वकवि तुलसी और उनके काव्य [The Universal Poet Tulasi and his works] (in Hindi). New Delhi, India: Surya Prakashan. कालिदास उपमा के सम्राट हैं; तुलसीदास रूपक के सम्राट हैं।

६). Rambhadracharya **2008**, p. **3**: नाना पुराण निगमागमसम्मतं ...